

Nataša Bašić

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Frankopanska 26, HR-10000 Zagreb

natbasic303@gmail.com

VUKOVSKA RESTANDARDIZACIJA HRVATSKOGA JEZIKA USUPROT HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ I JEZIKOSLOVNOJ BAŠTINI TE HRVATSKIM NARJEČJIMA

Vukovski pristup standardnomu hrvatskomu jeziku pregledno je raščlanjen u ključnim točkama u rasponu dvaju stoljeća, od prvoga vukovskoga naraštaja stasaloga u doba ilirizma do druge polovice 20. st., a praćen je na dvjema razinama – lingvističkoj i sociolingvističkoj. Proučeni zahvati na jezičnoj i pravopisnoj razini na prijelomu 19. i 20. stoljeća interpretirani su kao restandardizacija hrvatskoga jezika i pravopisa. Istraženi su instrumenti jezičnih politika pomoću kojih su zahvati provedeni.

Na oblikovanje samostalnoga standardnoga hrvatskoga jezika i pravopisa vukovski je smjer višestruko negativno utjecao. On je proces autonomne izgradnje hrvatskoga jezika usporio i skrenuo njegov naravni razvojni tijek te oblično, tvorbeno, leksički i pravopisno osiromašio njegove izražajne mogućnosti istodobno stvarajući jaz između promicane kanonske novoštokavske standardne osnovice i uporabne hrvatske norme, u čijem su oblikovanju aktivno pridonijela sva tri hrvatska književna narječja.

Vukovci su stajali u oporbi prema zagrebačkoj filološkoj školi i standardizacijskim načelima kakve je ona promicala te ih 1860-ih godina bila učvrstila u hrvatskoj kulturnoj sredini na prostoru Trojednice, izgradivši moderni hrvatski standardni jezik elastično stabilne gramatičke i pravopisne norme s uporištem u višestoljetnoj hrvatskoj jezičnoj i pravopisnoj baštini. Njegove su glavne odlike prema Ham (1998.) bile štokavska jekavska narječna stilizacija s jednosložnim dvoglasnikom /je/ na mjestu

staroga jata u dugim slogovima, koji se bilježio dvoslovцем *ie*, te u kratki-ma fonemni slijed /je/, potom u morfologiji imenskih riječi stariji razlikov-ni padežni nastavci množinske imenične i pridjevno-zamjenične sklonid-be, razlikovanje nastavka dativnoga (-*omu/-emu*) i lokativnoga (-*om/-em*) u jedninskoj pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi, zanaglasnični oblik *ju* za-mjenice *ona* u A jd., poraba prijedloga *prema/prama* s dativom, u glagolskoj morfologiji sklonidba participa, a u pismu umjereni morfofonološki pra-vopis, koji se, u skladu s onodobnim strukovnim nazivljem, imenuje *eti-mološkim* ili *korijenskim*.

1. Obilježja standardnojezične koncepcije hrvatskih vukovaca

Pet je obilježja koja određuju standardnojezičnu koncepciju hrvatskih vukovaca:

Prvo je nijekanje hrvatske standardnojezične i pravopisne povijesti do-gajevskoga i poslijegajevskoga razdoblja i obezvrjeđivanje umjetničkih do-sega hrvatske književnosti te proglašivanje zastarjelim i neaktualnim njezina jezika i pravopisa kao izvora za gradnju standardnoga jezika i pra-vopisa. Ta je diskvalifikacija bila nužna kako bi se mogli obaviti zahva-ti u jeziku i pravopisu u smjeru približavanja Karadžićevu jezično-pravo-pisnomu modelu, utemeljenom na redukciji hrvatske štokavštine. Budući da Srbi prije Karadžića nisu imali razvijenu književnost na organskom što-kavskom idiomu u opsegu i kontinuitetu od nekoliko stoljeća kao Hrvati, što Karadžić na samom početku predgovora svoga *Srpskoga rječnika* iz go-dine 1818. izrijekom kaže: »Već ima blizu iljada godina kako Srbliji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju pravoga svog jezika!« (str. III.), trebalo ju je oduzeti i Hrvatima da bi se moglo s Karadži-ćem krenuti iz početka. Vrlo je brzo ta ista hrvatska baština otimana i pri-kazivana dijelom srpske književnojezične povijesti.

Drugo je obilježje nijekanje hrvatske narodne i jezične samobitnosti, pa time i standardnojezične povijesti kao izraza hrvatske nacionalne kultu-re te proglašivanje Srba i Hrvata jednim narodom, a njihovih jezika jed-nim istim jezikom. Tako se sa žaljenjem pisalo o razvrgnutim udima isto-ga tijela (Jagić 1864:332), u pravopisnoj se raspri u pomoć prizivala gene-tika, apeliralo na zajedničku krv i kosti (Maretić 1889a:236), a svijest o pri-padnosti istoj sociolingvističkoj i kulturnoj zajednici hrvatskoga Dubrov-nika na jugu i banskoga Zagreba na sjeveru proglašavala se »kurtoasijom« (Maretić 1888:239) samo da bi se umanjila i obezvrijedila, kad već toj istoj svijesti nije bila poznata sociolingvistička zajednica sa Srbima.

Treće je obilježje nasljeđe mladogramatičarske škole, sadržano u nedovoljnu lučenju organskoga idioma od standardnoga jezika i traženje potvrda u novoštokavskim organskim idiomima za valjanost pojedinih likova u standardnom jeziku. Tvrdilo se (prema Kušar 1884:181) da književni jezik (u značenju standardni jezik, N. B.) ne može biti nešto artifičijelno i umjetno sagrađeno, sastavljeno od različitih narječja; jer da je takav jezik ukočen, neprirodan, da ga nitko ne razumije te da ne odgovara potreba-ma narodnoga života. Takav jezik da je mrtav jezik jer se ne može razvijati prema "narodnom" jeziku. Da bi zadovoljio funkciju općenarodnoga općila, književni jezik mora biti razumljiv svima i u pisanom i u govornom obliku. Za književni se jezik mora dakle izabrati "jedno živuće narodno narječje i u glasovima i u gramatici i u blagu riječi (leksiku)" i to ono "koje je prostranije, te zato prikladnije da postane općim jezikom, koje je bogatije (riječima i frasama) i ljepše (čišće u glasovima i uopće milozvučnije) i koje je odaljeno od tugje natruhe, na način da ne samo u pojedinim riječima, nego i u duhu jezika sačuvalo prirodnu osobitost" (Isto).

Kao narječje koje se odlikuje navedenim obilježjima navodilo se hercegovačko novoštokavsko narječje jekavskoga izgovora kakvim je pisao Karadžić u prvoj fazi svoga jezikoslovnoga rada. Njegov su kanonski oblik opisali Tomislav Maretić, Marcel Kušar i Luko Zore, a u Maretića ga, kao najvjernijega Karadžićeva oponašatelja, odlikuju oblici: *nijesam, dobrieh, zelenijem, čovječij, posljednji, nasljedovati, izljubiti razljutiti, dakćem, drkćem, čuvat, ćeler, dećimetar, Marćel, Maćedonija, Sićilija, analođija*. Tako se 1900-ih dobiva standardni model novoštokavskoga sustava izrazitih rubnih odlika s vrlo malom mogućnošću da bude općeprihvaćen. Koja je to štokavština, Maretić ne govori, a nisu ju definirali ni kasniji istraživači (v. Grčević 1998–99, isti 1999–2000). Nju zagrebačka filološka škola kao sljednica višestoljetnoga hrvatskoga standardnojezičnoga razvitka ne pozna.

Riječ je dakle o rubnim novoštokavskim istočnohercegovačkim jekavskim govorima s provedenom najnovijom jotacijom, s oslabjelim položajem fonema /h/ u sustavu, koji je nestao (*ora* < orah, *rđa*, *rđav*, *rvati se*, *rzati*, *Vla* < Vlah) ili je zamijenjen fonemima /v/ (*kuvati*, *uvo*), /k/ (*drktati*), /j/ (*kujna* < kuhinja), rjeđe /g/ (*kožug* < kožuh). Već je Karadžićev jezični model 1840-ih evoluirao ne samo u nadrašanju organskoga idioma materinskoga mu tršićkoga govora, nego i dubrovačkoga, kojim je jedno vrijeme bio pisao. Namjesto prvotnoga pravila »kako prosti narod govori«, Karadžić za književni jezik uvodi načelo »opće pravilnosti«, pod kojim je razumijevan najprošireniji ili tvorbeno najprihvatljiviji oblik. U pogledu lek-sika on je savjetovao srpskim normativistima ne samo da odbace slave-nosrpski nego da se ugledaju na jezik Gundulićev, Relkovićev, Došenov,

Kačićev i drugih hrvatskih pisaca jer su »starija djela braće naše zakona Rimskoga za naše današnje spisatelje veće skrovište i čistiji izvor od naših crkvenijeh knjiga« (Karadžić 1894–96, 3:260). Obradovao se vijesti da Antun Mažuranić sastavlja rječnik na temelju hrvatskih književnih djela: »Ja sam sila puta mislio i govorio da bi bilo vrijedno našijem slovima naštampati sva djela Dubrovačkih i gdje kojijeh Dalmatinskih pjesnika bez ikakve promjene u jeziku« jer će se u tom rječniku »naći na stotine prekrasnijeh, u nas nepoznatijeh riječi od pravoga Slavenskoga krijena koje su Dubrovčani i Dalmatinci ili od starine u govoru zadržali ili u pisanju knjiga pogradili« (Karadžić 1894–96, 3:261).

Stoga se Maretićevo vraćanje na likove tipa *posljednji*, *šljepić* može držati onodobnim standardizacijskim anakronizmom, koji su odbacivali i Kušar i Ivan Broz, premda je odbacivanje prvoga više deklaratorne nego provedbene naravi jer sâm u ispravcima svoga metajezika na kraju knjige *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga* mijenja proces, princip, akcenat, cerebralni u *proćes*, *prinćip*, *akćenat*, *ćerebralni*, a strana osobna imena piše po izgovoru *Bop* (Bopp), *Brike* (Brücke), *Helmholc* (Helmholz), *Šlaiher* (Schleicher), *Šerer* (Scherer) (Kušar 1884:[233]). U knjizi pak *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889.) išao je u fonetizaciji zapisa i dalje od Karadžića u bilježenju skupina *ts*, *ds*, *tš*, *dš* pa preporučuje likove *bracki*, *gracki*, *hrvacki*, *brastvo*, *gospostvo*, prijelaz *ć* ispred *c*, *k*, *s* u *j* ocjenjuje »sladim izgovorom« *noćca* → *nojca*, *žeđca* → *žejca*, *voćka* → *vojka*, reducira početnu skupinu *tk-* (*ko* < *tko*, *kanica* < *tkanica*), a dijelom oblika sasvim izlazi iz okvira općehrvatske porabne norme (*iti*, *iziti*, *obiti* namjesto *ići*, *izići*, *obići*).

Preširoko postavljanje dijalekta u osnovicu standardnoga jezika stvaralo je nove nesporazume, budući da dijalekt implicira više govora, dakle mogućnost više istodobnih istorazinskih konkretnosti. Tako su vukovci u pojedinim fazama svoje djelatnosti imali više istorazinskih oblika jer su uzimali iz više novoštokavskih istočnohercegovačkih govora (*posljednji* i *posljednji*, *hrđa* i *rđa*, *lepez* i *lepeza*, *starešina* i *starješina*, *ogrev* i *ogrjev*, *mladenci* i *mladijenci*). Maretić u predgovoru svoje velike gramatike navješćuje da bi ona imala biti normativnom (u njega »normalna«, N. B.; 1899a: I.), a u njoj su ostavljena mnoga dvojstva, pa čak i trojstva: *sio/sjeo*, *anđeo/anđio*, *znamenje/zlamenje*, *zateščati/steštati*, *škola/čkola*, *škakljati/čkakljati*, *kršćen/kršten*, *zraka/zdraka*, *gledati/gleati*, *užeći/užditi*, *žeđca/žeca*, *božij/božiji/božji*, *ih/jih*, *truhla/trula*, *drhtati/drktati*, *zjati/zijati*, *ubistvo/ubijstvo*, *mlidijah/mnidijah*, *damno/davno*, *svraka/švraka*, *jelen/jeljen*, *sežanj/šežanj*, *blagoslov/blagosov*, *ljepši/ljevši/lješvi*, *cvatem/cavtim*, *noriti/roniti*. Kako se iz primjera vidi, najveći dio pripada fonološkim odlikama štokavskih govora koji nisu bili relevan-

tni za razvitak hrvatskoga standarda, a dio se u hrvatskom standardizacijskom procesu nije našao ni kao etalonsko gradivo (*čkola, čakljati, šežanj*).

Četvrto je obilježje leksički redukcionizam, postupak odbacivanja hrvatske književne baštine i nasilna izolacija hrvatskih narječja, čime je hrvatskomu standardu oduzet naravni izvor leksičke obnove i popune samo stoga što se čakavski i kajkavski nisu mogli pojaviti kao izvori srpskomu. U Broz–Ivekovićevu rječniku Jagić (1901–02) i Jedvaj (1944) nisu našli više desetaka običnih hrvatskih riječi, primjerice: *bahatost, besmislica, beznađe, bezobziran, blagdan, blagovaonica, blizina, brodolom, brzoglav, cigareta, cinik, čarobnost, članstvo, diljem, dječarac, dobroćudan, domar, doseg, dragulj, dražestan, drvenjara, drzovit, dub, dvoboj, glupan, gorostas, grižnja, grmlje, gromki, gruntovnica, hranilac, hulja, huškati, imendan, imetak, iskrenost, izlet, izlika, izrabljivati, izraz, izražaj, izražavati, izvadak, jal, jedrenjak, junakinja, kipar, kiparstvo, klaonica, koraknuti, kramarski, krasotica, krdo, krivnja, križati, krstitke, kruhoborac, kržljavac, kućanstvo, lahor, lecnuti se, licitar, liječništvo, luđak, ljetovalište, malodoban, malograđanin, maloljetan, maran, metar, mlitavac, mljekarica, nadstojnik, naklada, namrijeti, namršiti, napadaj, naseobina, naslov, nastradati, natruha, naum, neman, neprohodan, nestalnost, neženja, ništetnost, novčar, novčarstvo, novorođenče, obrt, obrtnik, obveza, oćut, odnošaj, odvažan, okosnica, okr(j)epa, olovka, oružništvo, osebujan, osjećaj, otkriće, ozlijediti, parobrod, patnik, pilana, pločnik, pobjednik, poboljšati, poduzeće, poduzetnik, podvornik, pogibelj, pomirljivo, poprište, posada, posjed, pospremiti, postojati, postotak, poštenjak, potleušica, pr(j)ečice, prednost, predodžba, predstojnik, predujam, predvodnik, prekomjeran, prepoznati, prevlast, pr(j)ezir, prigibati, prijaznost, pripomoć, prirod, prisiliti, pristran, privola, prizor, pročelnik, prolaznik, proštenje, protusloviti, providnost, prozračiti, radišan, radništvo, rak (bolest), raskošan, rastumačiti, ratoboran, razbaštiniti, razdraženost, raznolik, razočarati, razvoj, redar, redarstvo, redati, rodoljub, rođendan, rovat, rugalica, ruglo, rümēn, ruševina, samilost, siliti, silnik, sitniš, sjaj, sjenik, sklon, skrajnost, skroman, skupina, sladoled, slavlje, slobodouman, sloviti, smetište, smiješak, smjer, smilovanje, smočnica, smrtnik, snatriti, snužden, spletkariti, spodoba, spoj, sporazum, sporazumjeti se, spretnost, srditost, srebrolik, središte, sretnik, srsi, staložen, staloženost, staložiti, stanka, stanovništvo, stjecište, stranka, stratište, str(j)elovit, strka, strog, stroj, stvarnost, sućut, sudjelovati, sukrivac, sumnjičiti, suputnik, suvišan, suzdržati, suzdržljivost, svemir, svetogrdan, svijećnjak, svjež, svratište, špilja, šumni, tankonog, tjedan, točan, točnost, trošarina, trzavica, tučnjava, tvorevina, tvornički, tvrtka, tvrdoglavac, učenjak, udobrovoljiti, udubina, ugasnuti, ulaznica, uloga, umijeće, umjetnica, umjetnina, upadica, upit, uporište, uputa, urarstvo, ured, uredovan, uredovati, urlik, urod, uskratiti, uslužan, uspjati, ustorditi, ušutkati, utok, utvrda, uzbuđenost, uzgoj, uznik, uzor, uzoran, vani, vanjština, veliča-*

jan, vjernik, vjerojatan, vjerovnik, vježbalište, vježbaonica, vježbenik, vlastelinstvo, vodstvo, vojarna, zabrinutost, začastan, zadovoljština, zadrugar, zadrugarstvo, zaklonište, zakupnina, zakutak, zanosan, zaokupljati, zaruke, zasitan, zastoj, zavidnik, zbiljnost, zbližiti, zdenac, zdušan, zdvojnost, zgoditak, zemljovid, zgrbljen, zločin, zloduh, zlokoban, znanost, znanstven, zov, zvučan, zvuk, žemička, živež, životinjstvo, žuran.

Takve su riječi proglašavane hrvatskim provincijalizmima, a njihov progon postao je sastavnim dijelom državne jezične politike u novonastaloj jugoslavenskoj državnoj zajednici (Državi / Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1929. Kraljevini Jugoslaviji), a kao nadomjestak hrvatske rječnike, gramatike i pravopise preplavljuje leksička građa istočnohercegovačkoga ruralnoga podrijetla. Isključivošću je prednjačio Maretić sa svojim *Hrvatskim ili srpskim jezičnim savjetnikom* iz 1924., kojemu je predgovor napisao ekavicom. Nakon uvođenja diktature i nametanja zajedničkoga pravopisa 1929. popise nepoćudnica objavljivao je beogradski časopis *Naš jezik* u različitim rubrikama i osvrtima već od prvoga broja (1932.) Promičući beogradski urbani leksik i pojedine odlike vojvođansko-šumadijskih govora u namjeri stvaranja jedinstvenoga književnoga jezika na prostoru prvo Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, a zatim Makedonije i Slovenije, prokazivao je hrvatski leksik i hrvatsko jezično činstvo (*glasina, poglavar, poglavarstvo, razudba, spretan, ubojica, upitati se, uvriježiti se, veletrgovac, zaskočiti* i dr.) kao odlike neprihvatljive novomu jeziku.

Istodobno se radilo na stvaranju zajedničke *Srednjoškolske terminologije i nomenklature* (STIN) pod nadzorom povjerenstva kojemu je na čelu bio srpski jezikoslovac Aleksandar Belić, a s hrvatske su strane u njem surađivali Stjepan Ivšić i Dragutin Boranić. Terminologijama i nomenklaturama propisuje se ujednačivanje postojećega nazivlja na potpuno nejasnim temeljima i kriterijima vrsnosti: »najizrazitiji, najpravičniji, oblično i značenjski najbolji« (STIN, 1932a:V). Ivšić je s Belićem proveo i ujednaku naglasaka prema Karadžić–Daničićevu naglasnom sustavu (*glasóvā, jorgòvān, metatéza, nām(j)enskī, particīp, zapòv(j)ednī*). Strane su riječi naglašene prema pravilu o pomicanju naglasaka za jedan slog prema početku riječi u odnosu na njegovo mjesto u jeziku izvorniku.

O što se omjerava vrsnost, nije navedeno, pa je bilo jasno da se zapravo radi nešto što nema jezikoslovno uporište, budući da su oba jezika imala izgrađena svoja strukovna nazivlja s povijesnim potvrdama i razvitcima u svojim kulturnim okružjima. Bez političke se prisile nije dakle moglo očekivati odricanje od postojećih porabnih norma u pojedinim sredinama. Ukupno je objavljeno pet terminoloških sveščića. U Ivšićevoj su redakciji izišle *Gramatička terminologija* (1932.) i *Književna terminologija* (1933.), u Bo-

ranićevoj *Zoološka terminologija i nomenklatura* (1932.) te *Botanička terminologija* (1934.), a *Higijensku terminologiju* (1934.) redigirao je Belić. Gramatička, Književna i Higijenska terminologija objavljene su ćirilicom i azbučnim redoslijedom pojmova, a Botanička i Zoološka terminologija latinicom i abecedom. Na kraju je svakoga sveska višejezično kazalo (»registar«), zamišljeno ali nedosljedno provedeno kao višejezično latinsko-njemačko-francusko, s oznakama stranica na kojima se pojavljuje pojedini pojam. Iz predgovora *Gramatičkoj terminologiji* (ponovljenoga i u drugim sveščićima) saznaje se da se predmetni jezik cijeloga niza zove srpskohrvatski, a da je njegova hrvatska istovrjednica hrvatskosrpski. Raščlambom ekavsko-jekavske raslojenosti, potom položaja fonema /h/, dočetnoga -l, grafije dvoglasa /eu/ u tuđicama, transkripcije latinskoga dvoslovca *ch*, raspodjele fonema /b : v/ u grecizmima, dočetnoga -ø // -um u riječima latinskoga podrijetla, latinskoga sufiksa -itis, sufiksa -iji // -ji, -ijski // -iski, dočetnoga -irati, -iranje // -ovati, -ovanje, uputnica na strane riječi, srpskoga leksika i uputnica na srpski leksik i oblike, hrvatskoga leksika i uputnica na hrvatski leksik ili oblike te pisanja vlastitih imena nedvojbeno se zaključuje da je riječ o projektu u kojem izrazito prevladavaju srpski književni oblici i leksik. Primjerice u normiranju leksika: *stepen*, *uporedan*, *holandsko goveće*, *hajvar* (= *kavijar*), *hrtenjača* (!) *v. kičma*, *jagnjad*, *jajnjak*, *jednoćelijske životinje*, *kesa* (*obrazna*, *žumančana*), *kljunari*, *koral* (= *koralj*), *križanje v. ukrštanje*, *krsna kost*, *krsta*, *kuna zlatka*, *leđni lub* (*oklop*), *ljenivac troprsti*, *malje* (= *dlake*), *maka-zar* (= *krojački mišić*), *materica*, *mišići žvatači*, *mongoz* (*lemur*), *mrežnjača*, *muha šparglina*, *niži ljuskari*, *njorke*, *zubi škrbnjaci*, *zubi raskidači* (= *derači*), *zvečarka*, *žabe krastavice*, *žarnjače*, *žaočari*, *želudačni*, *žitar*, *žvatati*, *žvatanje* (opširnije u Bašić 2021:380–382).

Peto je obilježje nedovoljno poznavanje strukture odnosâ unutar jezičnoga sustava, jer se zahvati u jednoj razini nisu mogli provesti bez posljedica na drugoj (drugima), pa se kao posljedica, primjerice, novoštokavskoga jezičnoga čistunstva na tvorbenoj razini – progon nesvršenih glagolskih oblika tipa *iznašati*, *okapati*, *prevađati*, *prevažati* i njihovih imeničnih izvedenica (*iznašanje*, *okapanje*, *prevađanje*, *prevažanje*) kao tobožnjih provincijalizama – zbivao proces tvorbenoga redukcionizma, odnosno gubitka oblične raznolikosti u morfološkoj kategoriji nesvršenosti.

Sklonidba glagolskih pridjeva na -ćī i -vši (podrijetlom od participa prezenta i nekadašnjega perfekta) stoljećima je bila odlika hrvatskih književnih tekstova i kao takva opisana i u slovnica. Riječ je o oblicima »s potpunim pridjevnim kategorijama roda, broja i padeža, a koji su na sintaktičnoj razini sročni atributi« (Ham 1995:17) pa je njihov progon neutemeljen. Već Kašić naglasno razlikuje priloge *būducchi*, *mògucchi*, *imàyuchi* od

pridjeva (participa) budúcchī, mogućchī, imayúchī, a sklanjani su i u ilirskim slovnicama, Babukićevoj (1854:267), Mažuranićevoj (1859:121; *-ači*) Veber Tkalčeviććevoj (1859:139), Volarićevoj (1852:75–76). Karadžić bi eventualno dopustio u književnom jeziku sklonidbu participa na *-ći* (1818:LX), a Daničić je nepokolebljivi progonitelj obaju pridjeva. Izostavlja ih u *Maloj srpskoj gramatici* (1850.) i u *Oblicima* (1864.). Polemizira (1866:588) s Budmanijem, koji ih je uvrstio u svoju slovnicu. Maretić bi sklonidbu participa na *-ći* dopustio »samo gdje je prijeka nužda, t. j. gdje opisivanje ili zamjenjivanje drugim riječma ili smeta ili ne daje smisao koji treba« (1899a:230–231, 1899b:84, 1931:197). Sukladno tomu u *Savjetniku s dođući* upućuje na *buđući* (1924:16) s obrazloženjem da je glagol *doći* trenutani, pa ne može imati participa prezenta; *kipući* mu je arhaizam i provincijalizam namjesto kojega predlaže lik *kipeći*, ali napominje da nije dobro u značenju *vreo, ključao*, npr. *kipući voda* (1924:41); s *predstojeći* (izbori) upućuje na *nastajni* (1924:104), a sa *stajajući* (*stajajuća vojska*) na *stalni* (*stalna, redovna vojska*) (1924:142). U literaturi je progon sklonidbe tih oblika ocijenjen gubitkom važnoga izražajnoga sredstva, potpuno uobičajena u europskim književnim jezicima, »koji rečenicu čini gipkijom, a stil uglađenijim (...) te tako predstavlja možda najkrupniju stavku u pasivi vukovske jezičke revolucije« (Ivić 1966:62).

Prije vukovskih gramatika u hrvatskim je slovnicama bilo više oblika za izricanje budućnosti. Općeslavenska perifraza *budem + infinitiv* (*budem ljubiti*) za izricanje negotove istovremenosti u budućnosti poznata je u hrvatskoj književnosti u višestoljetnoj protežnosti, a odlika je i suvremenih štokavskih, čakavskih i kajkavskih govora (Tafrá 1993:130–131), pa je nakon Kašića (*budu biti*) imaju Della Bella, Lanosović, Appendini, Starčević, Voltić. U Babukića su (1854.) dva jednostavna (*pisat ću, bit ću pisao*) i dva složena futurska oblika (*budem ljubiti, budem ljubio*); drugi bilježi već Kašić (*budu bio*). Futur za izricanje gotove budućnosti tipa *bit ću kopao* vukovske slovnice nemaju u paradigmama. Osim Babukića, u paradigmama ga ima Mažuranić (1859:90), spominje ga i Veber Tkalčević (1871:161), a potvrđen je u hrvatskim književnim izvorima od 16. stoljeća. Vukovskim zahvatom u standardnu normu, on je proglašena provincijalizmom. Tako ga Maretić, iako znade da je živ u govoru južnih krajeva, drži u književnom jeziku »sasma neobičnim« (1899a:287). Navodi da je ta sveza običnija uz glagole *dati, htjeti, imati, moći, smjeti, znati* te da oni srastu s oblikom *budem* u jednu riječ: *dādbudēm, mōgbudēm, smjēdbudēm, znādbudēm*, a upotrebljavaju se, kao i nesrasli oblici, u zavisnim rečenicama. Iste oblike navodi i Florschütz (1916:251). Prezentske likove svršenoga značenja *mognem, htjednem, imadnem, znadnem, smjednem, dadnem* Dujmušić (1933:106) vezuje uz tvorbu futura II. Oni se mogu svrhovito rabiti za izricanje relativne svršene sa-

dašnjosti. Prema Katičićevoj ocjeni (1986:46) »sustav gramatičkih oznaka vremena s punim razlikovanjem opreka po gotovosti ima izrazitu vrijednost pomna, bogata i razlikovno istančana jezika«.

Uvođenjem izgovornoga pravopisnoga načela umnogome je smanjena funkcionalnost pisane forme kao jakoga razlikovnoga sredstva (*dočeci* < *dočetak*, *doček*; *lisci* < *lisac*, *listak*; *leci* < *ledac*, *letak*; *natrčati* < *nadtrčati*, *natrčati*), a sastavljeno pisanje zanaglasnice *ću* i infinitiva glagola u futuru mnoge je oblike učinilo značenjski neprepoznatljivima (tipa *pašću*, *rašću*) u odnosu na prethodno normirane rastavljene zapise (*past ću*, *rast ću*).

Priklanjanje pak množinskomu padežnomu sinkretizmu i njegovo normiranje približili su hrvatski novoštokavskim srpskim i torlačkim odnosno bugarskim govorima reduciranih padežnih oblika, a odvojili ga od hrvatske štokavštine, koju upravo nastavačna padežna raznolikost povezuje s kajkavskim i čakavskim. Paradoksalno, namjesto da oblično i leksički bogatiji prijedložak izračuje razlikovnost u oskudniji bogateći ga, vukovskom intervencijom u jezični sustav standardnoga hrvatskoga dobiven je model reduciranih obličnih i leksičkih mogućnosti pred koji su stavljani zahtjevni zadatci modernoga polifunkcionalnoga standarda.

2. Trgovanje jezikom i pravopisom u pokušajima stvaranja zajedničkoga jezika

Pokušaj stvaranja zajedničkoga standardnoga jezika sukobio je jezikoslovce dviju strana ne samo u sadržaju nego i u imenu jezika. Spoznaja o različitosti hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika sudobna je spoznaji o njihovoj sličnosti, odnosno genetskoj srodnosti. U prošlosti je ona posvjedočena praktično i teoretski. Praktično već u prvom zajedničkom projektu, prijevodu *Novoga zavjeta* (Urach, Tübingen) »v općeni sadašnji i razumni hr'vacki jazik« hrvatskih protestanata, namijenjenu širokomu čitateljstvu različitih vjeroispovijesti »v Dalmaciji, v Hrvatskih, Srviše, Bosne, Srimske zemlje i va vsih inih ovoga jazika stranah ili zemljah«, koji je ostvaren 1562. i 1563. godine u dvjema slovopisnim (glagoljica : bosančica), jezičnim i pravopisnim inačicama. Tanja Kuštović (2014) razlike, koje ne drži znatnima, pripisuje uvažavanju prigovora da je jezik glagoljskoga izdanja previše "moderan" i narodan za jezik liturgijskih knjiga, a premalo "crkven" pa su priređivači ćirilalnoga izdanja nastojali čakavski prijevod ispraviti u korist "crkvenih" oblika. Analizom glagoljskoga sustava u obama izdanjima utvrđuje veći broj *jerova* u ćirilalnom tekstu, prijelazak samoglasničkoga *l* u *u* u glagoljskom tekstu, češću pojavu dvojninskih likova u ćirilalnom tekstu, kao i nastavak *-u* za 1. osobu jednine prezen-

ta, dok je u glagoljskom tekstu češći nastavak *-m*. Tako u Predgovoru prvoga dijela *Novoga testamenta* stoji (prva se navodi hrvatska glagoljska inačica): *testamenta : teštamenta, svi : vsi, dijanije apustolsko : apustolska dijanija, hrvacki jazik : hrvatski jazik, Antonu Dalmatinu : Antonu Delmatinu, Stipanu Istrianu : Stipanu Istrijanu; s pomoću : spomoću, prvoverno : verno, predgovor : predslovie, leto od Kristova roistva 1562 : 1563.*). U izdanju bosančicom ispuštena je formulativna datacija koja se broji *od Kristova rođenja*, jer se u istočnim crkvama datacija broji od postanka svijeta, tj. od rođenja prvoga čovjeka Adama.

Teoretski se o jezičnim različitostima počinje osvještavanje raspravljati istom u 19. st. kad se razvitkom lingvistike i filologije kao modernih znanstvenih disciplina postupno izgrađuje znanstveni aparat pomoću kojega se prvi put odnos među dvama jezicima pokušava lingvistički utvrditi i opisati.

Srpsko je jezikoslovlje ime jezika iskazivalo jednočlanim pridjevom – *srpski jezik* – temeljeći ga na tradicionalnoj slavističkoj trodiobenoj jezično-političkoj zamisli Kopitarevoj iz 19. stoljeća po kojoj je narječje kajkavsko slovensko (drugi autori tada slovenski zovu kranjskim, das Windische in Krain, itd.), čakavsko hrvatsko, a štokavsko srpsko (v. Grčević 1997a). S takvih pozicija onodobne slavističke misli Dobrovškoga, Šafaříka i Kopitara, Karadžić pod krinkom jezikoslovne rasprave piše politički pamflet *Srbi svi i svuda* (temeljno nastao 1836., a u doradenom obliku tiskan u Beču 1849. u zborniku *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba svih triju zakona*¹), koji postaje temeljnim izvorom velikosrpske političke misli u 19. i 20. stoljeću. Taj je tekst najvjerojatnije nastao kao odgovor na Gajevu razdvajbu južnoslavenskih jezika iz 1835. (rukopis *Über die Vereinigung der in den altilirischen Distrikten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache*). Iako su književne činjenice i izjave izvornih govornika opovrgavale osnovne navode toga Karadžićeva teksta – desetine su hrvatskih književnih djela stoljećima pisanih na štokavici, stotine tisuća hrvatskih štokavaca (kao i kajkavaca i čakavaca) izjašnjavalo se u različitim pravnim prigodama Hrvatima – Karadžić je s razgranatom velikosrpskom agenturom obilazio teren po povijesnim hrvatskim zemljama i uvjeravao izvorne hrvatske govornike da su Srbi, a kad bi se oni suprotstavili, odlazio je i u anketama pisao što je unaprijed odredio napisati te najposlije izmislio »Srbe svih triju (vjero)zakona«. Tako je cijelu dubrovačku i dio dalmatinske latinične književnosti proglasio srpski ma iako je uz srpsko ime prvotno vezivao ćirilicu i pravoslavlje. Njegovi

¹ Treba pretpostaviti da je Karadžić taj svoj politički pamflet dotjerivao nakon što mu je napisao temeljnu inačicu 1836. i da je čakavštinu kao posebnu dijalektalnu cjelinu prepoznao tek u 40-im godinama, usp. Grčević 1997b.

su pak sljedbenici počeli čak i čakavske književnike, poput Marka Marulića, proglašavati srpskima (Teodor Pavlović). Da apsurd bude još veći, dok su ih jedni svojatali, u Srbiji se sve do kraja 19. stoljeća objavljuju prijevodi hrvatskih pisaca na srpski (1793. Relkovićev *Satir*, 1803. Došenova *Aždaja sedmoglava*, 1818. Kačić Miošićev *Razgovor ugodni*, 1892. Šenoino *Zlatarovo zlato*), a Jovan Skerlić piše *Istoriju nove srpske književnosti* u kojoj dalmatinske i dubrovačke pisce i književnost označuje hrvatskima (1921:4–5).

Đuro Daničić pod Karadžićevim utjecajem piše članak *Razlika između jezika srbskoga i hrvatskog* (1857.), u kojem čakavski proglašava hrvatskim, a štokavski srpskim. Da bi svoje polazište potkrijepio, iz korpusa hrvatske književnosti izabrao je čakavske tekstove stare nekoliko stoljeća (*Vinodolski zakonik* iz 1288., *Pistule i evanjelja* iz 1586., Hektorovićeva *Ribanje* i Lucićeva *Skladanja* iz 1556.), potom *Pjesni razlike* Dinka Ranjine iz 1563., za koje napominje da je u njima jezik “mešovit”, nekoliko sastavaka iz Kukuljevićeva *Arkiva* i Karadžićeva *Kovčežića*, a suvremene hrvatske pisce i književnost te jezik škole, administracije, kao i strukovno i znanstveno nazivlje, uopće ne obrađuje. Daničićeva je studija utemeljena dakle na dijakronijskom pristupu i nije mogla valjano odgovoriti na naslovljenu temu, jer se u hrvatskim školama, administraciji i književnosti 1850. nije rabila čakavština. Drugi je njezin nedostatak što Daničić nije objektivizirao svoje uvodno stajalište da će hrvatskim nazivati samo onaj jezik i ona djela koja takvima nazivaju njihovi autori. Naime, prešutio je štokavska djela za koja njihovi autori izrijeком kažu da su pisana hrvatskim jezikom, čime je ozbiljno bacio sjenu na krajnju namjeru pisanja takve rasprave. Treći je nedostatak Daničićeve studije prijemnost razdvojenih kriterija. I na fonološkoj i na morfološkoj razini nerijetko su ga iznevjeravali (*e* je, primjerice, i u čakavskom refleks jata; završno *-l* na kraju sloga nije samo odlika čakavskoga – i kajkavskoga – nego i staroštokavskoga), pa je pobrojivši čak 107 “razlika” i više puta ustvrdivši kako se »ova promena nalazi i u Srba« ili »njih imaju i stari Srbski književnici«, na kraju rada izlučio samo tri (razlike prema hrvatskomu čakavskomu): 1. mjesto fonema /ž/ u hrvatskom je /j/; 2. u hrvatskom nema novije jotacije (*grobje*, *zdravje*, *kopje*, *grozdje*); 3. krajnje *-l* u hrvatskom ne alternira s *-o*.

Kasnija Daničićeva razdvojba slavenskih jezika temeljem razvitka praslavenskih fonemnih skupina **tj'* i **dj'* (1874.) upravo u tom odsječku pokazuje najslabije točke jer bi likovi *sveča* i *meja* pripadali samo slovenskomu jeziku, a u hrvatskom se jeziku **tj'* ostvaruje i kao /č/ (kajkavski /svěča/) i kao /ć/ (čakavski i štokavski /svěća/), a **dj'* kao /j/ (kajkavski i čakavski /meja/) i kao /ž/ (štokavski /mežja/). Iako Daničić tu odustaje od vezivanja štokavštine samo uz srpski jezik (od 1866. surađuje sa JAZU u Zagrebu),

pa joj pridjeljuje i hrvatsko ime, time raspra o odnosu između hrvatskoga i srpskoga nije završena. Ona je zapravo tek tada znanstveno otvorena. Ni Daničić ni srpsko jezikoslovlje, kao ni onodobna slavistika, nisu valjano razrješavali činjenicu da sva tri narječja – kajkavsko, čakavsko i štokavsko – jesu činjenice hrvatskoga jezika i da sva tri participiraju u njegovoj književnosti, pa onda i u oblikovanju jedinstvenoga hrvatskoga književnoga jezika. Na to je još ranih 1830-ih upozorio Ljudevit Gaj i iz te činjenice nastavljao gradnjom modernoga hrvatskoga standarda, ali je to potisnuto ideološkim razlozima: u Hrvata ilirizmom (poslije jugoslavenstvom), u Srba velikosrpskim jezičnim hegemonizmom. Ilirci su naime kulturno i jezično središte južnoslavenskoga sjedinjenja vidjeli u Zagrebu pod zajedničkim ilirskim imenom, a Srbi u Beogradu pod srpskim.

Prema Nikši Stančiću (1985) Gajeva razredba slavenskih jezika provedena je na temelju srodnosti iz dviju glavnih grana: ilirsko-ruske i češko-poljske (što slučajno uvelike odgovara izoglosama u suvremenoj poredbenoj lingvistici). Na prostoru staroga Ilirika koji se pružao između Skadra (Škutari), Varne i Villacha (Bělaka) govori se južnoslavenskim narječjem, a Gaj ga je podijelio na tri podnarječja: slovensko, hrvatsko i srpsko. Nasuprot dotadašnjim klasifikacijama Šafaříka, Dobrovskoga, Kopitara i Kollára hrvatsko drži prijelazom između srpskoga i slovenskoga, stavljajući ga tako na istu razinu sa slovenskim i srpskim. Osnovno mu je obilježje dočetno *-l* u preteritima. Razlikuje četiri varijeteta kojima govore Hrvati: 1. jezik provincijalne Hrvatske i Međimurja (tj. hrvatsko kajkavsko narječje), 2. jezik Primorja, Istre, Hrvatske krajine i Turske Hrvatske (tj. dio čakavskoga i kajkavskoga narječja), 3. jezik Hrvata u Slavoniji, Dalmaciji i Bosni, koji je blizak srpskomu jeziku (tj. dio štokavskoga narječja), 4. jezik Hrvata u zapadnoj i južnoj Ugarskoj (gradišćanski hrvatski, znatnim dijelom čakavski). Gaj je izgradio etničko i jezično načelo hrvatske nacionalne ideologije: predodžbu o identitetu hrvatskoga naroda potvrđenu njegovim povijesnim razvitkom i kontinuitetom postojanja te legitimiranu zasebnim jezikom.

Prepoznavši štokavštinu kao najrašireniji među hrvatskim narječjima i s višestoljetnom tradicijom u Hrvata, Gaj i ilirci uzdižu ju na stupanj standardnoga jezika. Nastojeći ju približiti svim govornicima hrvatskoga jezika, zadržali su starije morfološke oblike i tvorbeni (morfološki) pravopis, a trojaki izgovor staroga jata – jekavski, ekavski i ikavski – riješili tzv. *rogatim ě*, prepuštajući izgovoru pojedinoga kraja njegov ostvaraj, preferirajući u književnom jeziku jekavski izgovor. Leksičku narječnu raznolikost riješili su svojevrsnom kontaktnom sinonimikom i latinsko-njemačkim prevedenicama u rječničkom dodatku *Danici* 1835. pod naslovom *Sbirka nekoliko*

rečih, koje su ili u gornjoj ili u dolnjoj Ilirii pomañe poznane. Iako vremenski i po političkim posljedicama – s obzirom na agresivnost velikosrpskoga jezičnoga ekspanzionizma – zakasnjelo vezivanje štokavštine uz hrvatski jezik u međunarodnoj slavistici, afirmacija dvočlanoga imena donijela je i određeni pomak u prilog znanstvenoj istini, jer je hrvatsku sastavnicu unijelo u klasifikacije namjesto dotadašnje gotovo isključivo srpske. U slavistici se naime 1870-ih postupno mijenja dotada neosporiva Šafařík–Kopitar–Karadžićeva interpretacija o štokavštini kao isključivo srpskom narječju.

Tomu su, nesumnjivo, pridonijeli i ilirci svojim jezikoslovnim radom, napose afirmacijom starije hrvatske štokavske književnosti s Gundulićem na čelu, veličajnim imenom i u europskim razmjerima, koja je europskim slavistima bila gotovo nepoznata. Postojanje starije hrvatske književnosti impliciralo je naime i postojanje hrvatskoga književnoga jezika, kojega su bili svjesni već ilirski jezikoslovci, kad iz njega izvede dio oblika koji su se razlikovali od Karadžićeve stilizacije književnoga jezika. Sklona građenju velikosrpskih mitova na izokretanju teza, srpska je ideološka slavistička misao prikazivala poslije Hrvate kradljivcima srpskoga jezika, kojima su Srbi velikodušno dopustili da “njihov” jezik nazovu hrvatskim imenom.

Iako je Daničić 1874. priznao Hrvate štokavce, Slovenac Miklošič (1879) još uvijek piše pod Kopitar–Karadžićevim utjecajem (v. Grčević 2009) i s mišlju da osigura Slovincima pravo nad hrvatskom kajkavštinom. Ipak se i u njegovim radovima nazrijeva “pomak”: komadićem štokavske ikavštine obdario je “velikodušno” Hrvate, a Srbe učinio apsolutnim vlasnicima štokavskih inačica – ekavske i ijekavske te dijela ikavske.

Marcel Kušar (1884) držao je naziv *srpski* netočnim za štokavsko hercegovačko narječje stoga jer su se njime služili i danas se služe i Hrvati te odbacuje argumentaciju po kojoj bi ime jeziku određivao broj govornika. Osim toga, ako se njime kao književnim jezikom služe današnji kajkavci i čakavci, onda se ono mora držati i hrvatskim narječjem. Zauzimao se za jezično jedinstvo cjelokupnoga hrvatsko-srpskoga prostora na načelima kako su ih u trenutku rada na juridičko-političkom nazivlju za Slavene u Monarhiji bili zamislili polovicom stoljeća jezikoslovci okupljeni oko tzv. Bečkoga dogovora. To je značilo da je istočni narod trebao ostaviti ekavštinu i usvojiti (i)jekavštinu, a zapadni napustiti nekoliko zastarjelih sklonidbenih oblika. Pravopis je imao biti izgovorni, a slovopis samo jedan – latinični, jer je “najzgodniji”. Jedina točka u kojoj bi se jezik razdvajao bilo bi njegovo ime.

Kako je naš narod, piše Kušar, sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, književni mu jezik nosi dvostruki naziv jezik »hrvacki« i jezik »srpski«.

Bilo je više pokušaja da se ta dva imena sliju u jedno, ali ni jedan nije uspio. Kušar drži da je od staroga naziva »jezik ilirski« bolji naziv »jezik slovinski«, koji je već Mikalja upotrebljavao u 17. st., ali (krivo) misli da on razumijeva etnografski, a ne jezični pojam. Kušar se dakle zauzima za ime »srpski ili hrvatski« odnosno »hrvatski ili srpski« iako ističe da je zbog svoje duljine »nješto nezgodan« (1884:226). On to čini unatoč spoznaji da »maldane svi oni, koji se po narodnosti i vjeri srbima krste, zovu svoj jezik jezikom srpskim; dočim je u našeg zapadnog naroda, ili bolje u svih onih koji se Hrvatima nazivaju, u običaju samo izraz hrvatski« (Isto).

Karadžićevi sljedbenici u Srbiji, poput Stojana Novakovića, rabili su isključivo srpsko ime u naslovima jezikoslovnih djela, u pregledu povijesti književnosti, u bibliografiji. Njihova je interpretacija hrvatsko-srpskoga jezičnoga odnosa na potpuno istim pozicijama kao i Karadžićeva iz polovice stoljeća, s tim što su joj oni nakon Karadžićeve smrti dodali novu sastavnicu, koju se Karadžić za života nije usudio, iako je poravnao utrenik upravo takvu razvitku: nazivali su Hrvate kradljivcima srpskoga jezika. U Novakovića se može pročitati:

Osim ovih slova piše se srpski jezik i latinicom među Srbima Zapadne (katoličke) crkve i Hrvatima, najbližom nam slavenskom braćom, koji su radi književnog jedinstva sa Srbima primili mesto svoga oblasnog dialecta naš srpski jezik, pa ga sad hrvatskim zovu (Novaković 1879:23).

Maretić i Jagić namjesto da reagiraju na takve srpske ispade, prekoraivali su hrvatske književnike i publiciste ako bi kojim slučajem izostavili uz 'hrvatski' i pridjevak 'srpski' u svojim djelima. Maretić je prozivao Hrvate usred Zagreba, a "Hofrath" Jagić dijelio je lekcije u svom *Archivu*. Iako Broz u *Crticama* (1886–88:160) naziva jezik hrvatskim ili srpskim (»kako historija znade samo za dva narodna imena, za ime hrvatsko i srpsko, treba i jezik naroda hrvatskoga i srpskoga da se zove hrvatski ili srpski jezik«), Maretić ga prekoraiva što u naslovu *Crtica iz hrvatske književnosti* nije istaknuo i srpsko ime, dotično: »Crtice iz hrvatske i srpske književnosti«. Broz se pokušao diplomatski obraniti:

Prihvativši sasvim mišljenje Daničićovo, ja sam time već pokazao, koliko cijenim ime srpsko, a da pored toga još svaki put kad spomenem hrvatski dodam: *ili srpski*, to niti je ko činio, niti može tražiti da se u napredak čini, a napose ne može se to činiti u ovakovoj knjizi kao ova što je. Ja nijesam nigda zatajao niti ću kad zatajati, što je srpsko, a kamo da ono što je srpsko proturavam među Hrvate pod hrvatskim imenom! (...) Meni smeta ono *ili*, koje kao da me svaki čas sjeća, da su Hrvati i Srbi dvoje, a ne jedno. Što se mene tiče, ja ne ću ni od kojega spisatelja srpskog zahtijevati da piše: srpski ili *hrvatski*, ako priznaje, da je uopće srpsko, što je hrvatsko, a upravo zato ne pišem do u najprečoj potrebi: hrvatski ili *srpski* (Isto 2:IV).

Kad je 1897. Matica hrvatska izdala *Hrvatske narodne pjesme* u uredništvu Stjepana Bosanca, oglasio se Jagić u *Archivu* (1897.) zamjerkom da je naslov tendenciozan, jer da je trebalo uz hrvatsko istaknuti i srpsko ime. Jagiću je vrlo odrješito odgovorio sam Bosanac u *Viencu* (1897:704), obrazlažući da naslov hrvatske narodne pjesme ne involvira nikakve tendencije i da bi, ako je već riječ o kakvim tendencijama, profesor Jagić trebao najprije prekoriti sve srpske izdavače, počevši od Vuka, koji rabe isključivo srpsko ime. »Takoga prijekora srpskim izdavačima«, piše Bosanac, »ne čujemo nigdje i nikad od gospodina profesora Jagića, a to bi ipak bilo konsekvantno i lojalno, jer danas valjda nema niti razumnoga Srbina, koji bi se usudio tvrditi, da Hrvati nemaju epske narodne poezije« Bosanac je rezolutan i u pogledu imena jezika:

Tko priznaje, da je hrvatski i srpski jedno isto (hrvatski ili srpski), taj ne smije nikomu zamjerati, što piše samo hrvatski ili samo srpski. Samo ta dva izraza su opravdana, a izraza hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski mogu upotrebljavati samo neki naučnjaci iz oportuniteta, ali širi slojevi narodni nikad ne mogu priznati te izraze, kao što ih ne priznavaju niti su ih ikad priznavali, jer Hrvatosrba i Srbohrvata nema (Isto:705).

Polemika o šestom izdanju Maretićeve *Hrvatske čitanke*, koju su vodili Nikola Andrić (1899ab, 1900) i Jovan Živanović (1899ab, 1900), zametnula se zbog njezina hrvatskoga imena i hrvatsko-srpskoga prijevora o jezičnom "vlasništvu". U njoj je izdavač popratio tumačem nekoliko riječi, pa je Živanović zaključio da su one zacijelo hrvatskim đacima nepoznate, a srpskima obične. Ako je tako, onda se čitanka mora nazvati srpskom. Živanović se čudi što Maretić nije upotrijebio Hrvatima »omiljelu konkluziju« *ili*, nego se pokazuje otvorenim otimačem srpske svojine. Govoreći o naglascima, Živanović piše da su u čitanki morali biti zabilježeni jer hrvatskim đacima »srpski jezik nije maternji, te ne mogu tako lako ni izučiti srpskoga akcenta, koji je *strancima* vrlo težak« (prema Andrić 1899a:730). Andrić je u komentaru (1899b) na Živanovićeve invektive podsjetio na nesavjesne srpske znanstvenike koji neprestance hrane i podjaruju lakomisleno političke agitatore i najšire općinstvo pitanjima koja ni sami nisu *objektivno* proučili, dapače srpska se filologija petrificirala u jednoličnosti i u vječito istim pitanjima na koja sama sebi odgovara. Hrvati na to više i ne reaguju. Polemika između njega i Živanovića, imala je zapravo donijeti tri rezultata: 1. razložiti da Srbi nemaju prava nazivati štokavsko narječje isključivo srpskim imenom; 2. dokazati da su narodne pjesme najvećim dijelom isto toliko hrvatske koliko i srpske; 3. da Srbi imaju na staru dalmatinsku i dubrovačku hrvatsku književnost prava samo toliko koliko se pokazuju u knjizi i kulturi solidarni i istovjetni s Hrvatima. (Andrić 1900:29).

Iz srpskih publicističkih krugova uporno se Hrvatima upućivalo provokativno pitanje: kad su već uzeli Srbima jezik, što mu ne bi i srpsko ime uzeli. Tolerantnoga je Kukuljevića, koji je za slogu usred Hrvatskoga sabora 1861. bio predlagao i jugoslavensko ime jeziku, to toliko razgnjevalo da je 1864. napisao: »Taj tobože njihov jezik, jest valjda ili štokavski jezik ili srbičeski. Ako je srbičeski, nije istina, jer Hrvatima nikada nije došlo ni na kraj pameti, da timi dronjci resi svoje knjige« (Kukuljević Sakcinski 1864:63).

U rješenju hrvatsko-srpskoga jezičnoga prijepora javnost je očekivala konačnu riječ jezikoslovnih autoriteta. Mnoge su oči bile uprte u Vatroslava Jagića, ugledno slavističko ime. Njemu je i poslana na prosudbu Kušarova knjižica *Dubrovčani, jesu li Hrvati*. Kad je Jagić u svom *Archivu* (1893) odgovorio da nemaju pravo ni oni koji tvrde da su Dubrovčani Hrvati, kao ni njihovi protivnici, koji bi ih htjeli posrbiti, te da misli kako je samo pitanje – jesu li Dubrovčani Hrvati, kao i ono – jesu li Dubrovčani Srbi – krivo postavljeno, Frano Supilo je osudio takvo stajalište i ocijenio da je zatajivanje hrvatskoga imena tijekom hrvatske prošlosti nanijelo Hrvatima goleme štete. Upozorio je da se i u Jagićevu *Archivu* jezik, literatura i povijest obaju naroda sve češće nazivaju samo srpskim imenom, zahvaljujući pogubnim utjecajima Kopitar–Karadžić–Miklošičeve škole (Supilo 1892). Bečka je slavistička katedra pretvorena u neozbiljnu političku govornicu, a njezin čelnik, koji se predstavlja nekakvim vajnim Hrvatom, po potrebi mijenja nacionalnu pripadnost pa se za profesorovanja na petrogradskom Sveučilištu izjašnjavao »Srbinom iz Varaždina«, a u Beču Kallayevim Bošnjakom (Supilo 1897a, 1897b, 1897c, 1897d).

Kao da je naslućivao da će u nečasnoj trgovini hrvatskim i srpskim imenom i jezikom najposlije izgubiti bitku, Maretić je pred nacionalnim jezicima, koji su nosioci kulture, povijesti i identiteta pojedinih naroda i koji se ne daju prekrajati kako se komu sluči, pobjegao u volapük, predviđajući da je budućnost standardnih jezika u umjetnim jezicima, a beletristički izraz ostavio je nacionalnima (Maretić 1892a). Za razliku od njega, Kušar je već 1884. spoznao da je iluzorno razmišljati o bilo kakvom zajedničkom jeziku bilo koje slavenske grane:

Kad bismo se odvažili na taj korak, da pregorimo svoj narodni jezik u knjizi pa poprimimo makar koji mu drago srodni, to bi značilo, da smo htjeli žrtvovati narodni razvitak, njegovu uljudnost, ugušiti narodni genije, osujetiti mu onu zadaću, koja mu je odregjena da svojom vlastitom moću vrši u čovječanstvu (Kušar 1884:232).

I dok se štokavština počela postupno milostivo "dijeliti" među Srbe i Hrvate, položaj kajkavskoga narječja još je uvijek bio neraščišćen. Maretić je upozorio (1892b) na Miklošičevu nedosljednost i jednostranost pri raz-

dvojbi južnoslavenskih jezika i utvrđivanju granica među njima. Tako je govor južne i stare Srbije ubrojio u srpski jezik, jer su njime govorili Srbi, premda je on lingvistički bio bliži bugarskomu jeziku. Dosljedno tomu, piše Maretić, trebao je i govor kajkavskih Hrvata ubrojiti u hrvatski jezik, jer narod, koji govori kajkavski, ne samo da se zove hrvatski, nego to doista i jest po povijesnom svjedočanstvu. Što je govor hrvatskih kajkavaca srodniji slovenskomu jeziku nego ostalim hrvatskim narječjima, tomu je isti razlog kao i govoru južnih Srba, koji je sličniji bugarskomu nego srpskomu. Kajkavsko narječje nije potpuno identično ni s jednim slovenskim dijalektom, već ima i svojih obilježja, od kojih su mu neka zajednička sa štokavskim.

I Daničić je dugo dvojio kamo pripada kajkavsko narječje. Maretić je o tom ostavio svjedočenje:

Daničić se nim nikad nije bavio, ono je njemu kao rođenom Bačvaninu uvijek bilo nekako tuđe i neobično (i ako je 12 godina živio u Zagrebu), zato nije mogao shvatiti njegove važnosti za cjelokupni naš jezik te ga je lako mogao iz rječnika isključiti. A da rječnik hrvatskoga jezika (pa makar se i reklo: ili srpskoga) ne bude baš sasvim bez kajkavskih riječi, odlučio je Daničić unijeti u nj riječi iz Bjelostjenčeva i Jambrešićeva rječnika, ali to je kud i kamo premalo. (...) Negdje u septembru 1879. nađem se u nekom poslu jednoć kod Daničića pa ga sa svom čednosti zapitam, zašto kajkavsko narječje nije uzeo u rječnik; on me pogleda, obori oči preda se i – ništa mi ne odgovori! Vidjevši, da mu je moje pitaње neprijatno, ne ponovih ga nikad više (Maretić 1916:67–68).

I dok su Daničiću hrvatska kajkavština i čakavština toliko mrsile račune pri izradbi *Akademijina rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* da nije pravo znao što bi s njima, Slovenci su, predvođeni Miklošičem, hrvatsku kajkavštinu već uzimali pod svoje. O tom je još 1864. u *Dragoljubu* izvješćivao Kukuljević Sakcinski (1864:63):

stalo se naše blago po našem Zagorju pobirati za slovenski račun, – pripovjedakah, pučkih posloviceah i pjesama zagorskih ima po svih slovenskih časopisih. S tom namjerom došlo je po svoj prilici i ono 12 pučkih pripovijestih u Slavische Bibliothek g. Dra Miklošića, od M. V. [Matija Valjavec, N. B.] što jih je taj gospodin oko Varaždina dao sabrati.

Za razliku od vukovaca, prvak zagrebačke filološke Adolfo Veber Tkalčević poima hrvatski jezik kao ukupnost njegovih pojavnosti koje su Hrvati tijekom povijesti razvili za svoju međusobnu komunikaciju, odnosno hrvatskim jezikom naziva svaki idiom kojim su međusobno komunicirali i kojim komuniciraju Hrvati. Hrvatski jezik shvaća kao samobitan i složen sustav u jedinstvu triju narječja i u tom poimanju, bez obzira na onodob-

nu ideologiju jasno razlučuje između hrvatskoga i srpskoga jezika. Kad u radovima uzima primjere iz Karadžićevih djela, lektorira ih po načelima zagrebačke škole. On hrvatski naziva njegovim imenom i tako naslovljuje svoje gramatike i jezikoslovne rasprave (*Slovnica hèrvatska, O vremenih u hrvatskom jeziku, O slogu hrvatskom, Pabirci po slovnici hrvatskoj*). Identificira štokavštinu kao sastavnicu hrvatskoga jezika, a ne kao poveznicu sa srpskim (Turk 1998:10).

Takva je interpretacija definitivno odvajala hrvatski od srpskoga i zato su vukovci udarali po zagrebačkoj školi i njezinu predvodniku. Povezani s političkim krugovima koji su u njihove ruke stavili i moć političkoga odlučivanja o jeziku, stvorili su podlogu za kasniji jugoslavenski jezični unitarizam.

Protuvukovski jezikoslovni smjer razvio se u hrvatskom jezikoslovlju još za uspona vukovaca na prijelomu stoljeća te, iako na kulturnom rubu i institucijski nezaštićen, signalizirao je ključne standardizacijske probleme, koji će se idućih desetljeća u zajedničkoj jugoslavenskoj državi nagomilati do te razine da je hrvatska standardna inačica pod pritiskom unitarističke politike vođene iz beogradske središnjice bila dovedena na sam rub opstanka. Temeljne su odlike protuvukovstva jasno razlikovanje dviju standardnih inačica – hrvatske i srpske – kao dviju različitih sociokulturoloških činjenica izišlih iz – u genetsko-tipološkom pogledu – istoga jezika te borba protiv vukovskoga jezičnoga redukcionizma, koji je sveo hrvatski jezik u gramatički kalup dvaju nehrvatskih pisaca.

Na čelu je protuvukovskoga smjera Antun Radić, autor glasovite kritike Maretićeve *Gramatike* (Radić, 1899a, 1899b), koja je znamenito poglavlje u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, zametak raskida sa »zakašnjelim izdankom njemačkih »mladogramatičara« (Grubišić 1984:14) i temelj kasnijim modernim interpretacijama hrvatske jezične posebnosti na osnovi razumijevanja standardnoga jezika kao sociokulturološke činjenice s izvornim (kompetentnim) govornikom u središtu kao onim koji je nositelj jezičnoga znanja i iskustva određene sredine. Upravo su na različitom hrvatskom i srpskom *jezičnom osjećaju*, odnosno Radićevu "duhu", izgradili poslije Petar Guberina i Kruno Krstić svoju teoriju o razlikama između hrvatskoga i srpskoga standardnoga (u njih: književnoga) jezika s uvodnom Guberininom studijom *Lingvistička rasprava o hrvatskom književnom jeziku*. Riječ je naime o višestoljetnom baštinjenom jezičnom znanju, stečenom iskustvom, izvornoga govornika koji nepogrješivo prepoznaje riječi, metafore i frazeme koji pripadaju njegovoj sociokulturnoj sredini (Guberina–Krstić 1940).

Maretićevu redukcionističkomu postupku Radić upućuje dvije ključne zamjerke: 1. nema gramatike hrvatskoga književnoga jezika bez jezika hrvatske književnosti i 2. hrvatski književni jezik treba crpiti građu iz ukupnosti hrvatskoga jezika i svih njegovih narječja, iz onoga gradiva koje u uljudbenom i kulturnom smislu znači cjelinu hrvatskoga povijesnoga, narodnoga i jezičnoga bića. Na tim dvjema spoznajama bila je izrasla i sazrijela zagrebačka filološka škola, a maretićevci su ih obje bili pogazili jer su im onemogućivale ostvarenje njihova jezičnopolitičkoga programa: postizanje jedinstvenoga hrvatskoga i srpskoga standardnoga jezika.

Pišući protiv stvaranja lažne slike o hrvatskom književnom jeziku u Maretićevoj *Gramatici*, dirnuo je Antun Radić u ključnu fantazmagoriju hrvatske vukovštine: pobožanstvenjenoga Karadžića koji stoji na početku i na kraju hrvatske književnosti. On je uočio pogubne razmjere takve mitološke interpretacije Karadžićeve uloge u razvitku hrvatskoga standarda, po kojoj izlazi da Hrvati ni prije ni nakon Karadžića (do kraja 19. st. kada Maretić piše gramatiku) nisu imali ni svoje književnosti, kojoj je sastavnicom i pučka književnost, prenošena i zapisivana usmenom predajom, ni pisaca, ni svojega jezika. Radić je, poznavajući srpska presezanja na cjelokupnu hrvatsku jezično-književnu baštinu pod srpskim imenom još za Karadžićeva života, vrlo dobro znao da takav Maretićev postupak u konačnici zaista daje podlogu srpskoj interpretaciji da su Hrvati ukrali Srbima jezik.

Radićeva ustrajnost na uključivanju jezika hrvatskih pisaca i njihovih književnih djela u gradivo za gramatički opis hrvatskoga standardnoga jezika nije bilo motivirano samo činjenicom što je nakon četiri stotine godina postojanja hrvatske književnosti nemoguće napisati primjerenu gramatiku hrvatskoga književnoga jezika ignoriranjem udjela jezika te književnosti u razvitku ukupnoga standardnoga idioma nego i time što upravo mladostolovničarstvo, kojemu je razvojnost oblika, tj. povijesnost, temeljni način proučavanja jezika, već po svojoj naravi nije smjelo ispustiti taj odsječak, to više što se sam Maretić, na što posebno upozorava Radić, u predgovoru svojoj gramatici poziva na povijesnost oblika kao jedan od kriterija pri utvrđivanju pravilnosti standardnoga jezika (»što je starije, ujedno je i pravilnije«; Maretić 1899b:7).

Radić podcrtava da Hrvati imaju svoj književni jezik od kraja 15. stoljeća, koji se razvijao na više narječja. I on napominje da je u prvoj polovici 19. stoljeća velik dio Hrvata ostavio svoje organske idiome i pristao uz standardiziranu štokavštinu, u kojoj je do tada bila napisana veća i vrjednija književnost nego u ikojem drugom idiomu. On točno utvrđuje i jezičnopovijesni okvir u kojem je tekao proces novije hrvatske standardizacije kad govori o naslojavanju standardizirane književne štokavštine organ-

skim idiomima (»opaža se u hrvatskom književnom jeziku u jednu ruku utjecaj staroga književnoga narječja štokavskoga, a u drugu utjecaj živoga govora drugih narječja«; Radić 1899b; prema 1937, XV:16) te o pokušaju hrvatskih vukovaca u novije vrijeme da raskinu sa svakom hrvatskom tradicijom i »iz književnoga jezika hrvatskoga iztriebe ne samo i jedan i drugi ovaj utjecaj, nego i sve druge tvorevine, što ih je u jeziku ostavila književna tradicija« (Isto), što se posebno negativno odrazilo na leksik iz kojega se nekritički izbacuju tobožnji hrvatski dijalektizmi, koji su stoljetnom porabom već bili stekli svoj naravni položaj u leksičkom fondu (*rubac, tje-dan, bjelanjak, ribič*), o čem je načelno pisao i Ivan Broz.

Kad je riječ o morfološkim odlikama novoštokavske padežne paradigme kakvu normira Karadžić, očitovane u izjednačivanju množinskih padeža imenične i pridjevno-zamjenične sklonidbe (DLI *-ima, -ama*), Radić govori o omraženom *imakanju* i *amakanju*, koje Maretić brani, potvrđujući svoje pravilo o pravilnosti starijih oblika i posežući tu za pravilom "običnosti", jer da su izjednačeni množinski oblici običniji u narodu, iako ne niječe da se i stariji govore u narodu kojega je narječjem Karadžić pisao.

Određujući hrvatski u prvom redu kao fleksijski jezik, odbacuje Maretićevu lingvističku interpretaciju fonološko-morfoloških dodira na istočnim i zapadnim rubovima štokavskih dijalekata i analogiju torlačko-bugarske sveze s hrvatskokajkavsko-slovenskom, odnosno tezu po kojoj se na obodu hrvatsko-srpskih istočnih i zapadnih govora zbivaju isti procesi, tj. da se torlački govor »približava bugarskome jeziku onako, kako se govor kajkavski približava slovenskome« (Maretić 1899a:3). Torlačko narječje, ističe Radić, za razliku od svih triju hrvatskih – čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga – nema umjetničke književnosti koja potvrđuje jedinstvo i homogenost nacionalne zajednice.

Radić podvrgava kritici nepostojanost Maretićevih kriterija i pri utvrđivanju standardnih pravopisnih oblika. Uvodi naime i treće pravilo: *qui-eta non movere*, koje primjenjuje na nepisanje međuvokalnoga *j* u primjerima tipa *bio, govorio*, iako ga Karadžić piše. Na žalost u bilježenju refleksa dugoga jata, ili kako Radić veli u »ijekanju«, to pravilo nije primijenio, iako su Karadžić i Daničić i tu nejedinstveni, pa pišu, primjerice *zvjezdama / zvijezdama, strelama / strijelama, stjenama / stijenama*. Iako nedovoljno precizan u fonološkoj interpretaciji kad tvrdi da je *ije* i *je* u *dijete – djeteta* isti "glas", samo u prvom slučaju dug, u drugom kratak, te sukladno tomu govori o neopravdanom pravopisnom razlikovanju dugoga i kratkoga staroga *ě*-glasa (što bi impliciralo da bi njihova grafija imala biti istom; N. B.), Radić zapravo dobro uočava da je riječ o jednosložnom ostvaraju i u prvom i u drugom slučaju.

U drugom je članku Radić otvoreno progovorio i o ozračju nasilja koje su provodili vukovci, o »filološkom jarmu« koji se »bezobzirno nameće protiv osjećaja čitavoga hrvatskoga obrazovanoga svijeta, protiv stoljetnih tradicija hrvatske književnosti«. Po njegovu mišljenju pravopis je bio

samo exponent onoga jada, što se je u hrvatskom obrazovnom svijetu nakupio protiv nove njeke kulturne struje. No kako su branioi nove ove struje (...) bili na takovim mjestima, protiv kojih se uzalud više i nabacuje, jer su čvrsta i ugledna, – mrmljalo se i vikalo, a kako je u nas malo zgođe za mirno razmišljanje, rijetko je pala koja mirna i razložna (Radić 1899b; prema 1937, XV:32)

Ključne kritičke misli sačuvao je iz prvoga članka – novu, vrijednu sastavnicu – raspravu o hrvatskom književnom jeziku, što je istaknuo i u naslovu. Njegov zaključak da »hrvatski književni jezik ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, pa tko ignoruje tu književnost i jezik, kojim je pisana, (...) kako može pisati gramatiku hrvatskoga književnoga jezika?« (Isto:34), čini još jasnijom promašenost Maretićeva slovničarskoga uratka u sučeljenju s činjenicom da je riječ o neshvatljivom odbacivanju četiriju stoljeća bogate književne baštine, jedne od najstarijih u Europi, i odricanja od mnogih njezinih gramatičkih i stilskih odlika, koje će dijelom, kako će pokazati iduća desetljeća prevlasti vukovskih slovnica, prekriti trajni zaborav. Radić je nedvosmislen u Maretićevoj osudi:

ne razumijem Hrvata, koji lice svoje okreće od jednoga Gundulića i legije njemu sličnih pjesnika i pisaca; koji zatvara oči pred čistim njegovim i pravilnim jezikom, pred jezikom, koji i danas, poslije stotinâ godina, razumije – do neznatnih izuzetaka – gotovo čitav narod; ne razumijem Hrvata, koji zaboravi, žrtvuje stoljetne spomenike kulture svoga naroda (Isto:38).

Radić je također kritizirao Maretićev metajezik u gramatici, koji je za pravo preslik Karadžićeva jezika i izborom riječi i stilom. Zamjera mu što namjesto općeprihvaćenih i prosječnomu čitatelju razumljivih riječi rabi »zakutne riječi« (Isto:42) tipa *zauvarno*, *đuturice*, afektizam *međer* ili pastirski sociolekt *paljetkovanje* namjesto *pabirčenje*, *birčenje*, odnosno sintagmu *četa/hrpa riječi* namjesto sintagme *zbirka riječi*. Istodobno u »antibarbaru-su« u gramatici (str. 688–699) progoni iz hrvatskoga jezika kajkavizme *bje-lanjak*, *črknja*, *piknja*, *nijetiti*, *pošast*.

Naslovni veznik »ili« u nazivu jezika *Gramatike* jedni su interpretirali kao sastavni, drugi pak kao rastavni. Za Radića nema dvojbe: kad je riječ o književnim jezicima hrvatskom i srpskom, nikakvo »ili« ne opstoji:

Ono »ili srpskoga« može biti kojekako na mjestu svagdje, gdje se njim služe oni, koji se služe, ali kad je govor o književnom jeziku – nikako. Dotle, dok »hrvatski« i »srpski« nešto znači, i to dok svako znači nešto drugo, dotle

je hrvatski književni jezik i srpski književni jezik – dvoje. Mi svi znamo što se hoće reći onim »ili srpskoga«, no to »ili« nigdje ne krije toliko iluzije, kao onda, kad je govor o hrvatskom književnom jeziku. Ja bih se usudio reći, da upravo oni, koji se služe ovim »ili«, ne osjećaju pravo onoga jedinstva, koje bi im imalo ovo »ili« označivati. (Isto:35).

Maretić mu kritiku nije nikad oprostio, dapače, potrudio se da mu onemoguću sveučilišnu karijeru i doslovce oduzme posljednji izvor redovitih primanja – uređivanje Akademijina *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, pa je Radić živio u krajnjoj oskudici (Grubišić 1984:16). Temeljem pak ocjene Svetozara Pribićevića u Vladi je odbijena i njegova zamolba da mu se dvadesetgodišnji kulturno-prosvjetni rad prizna u godine službe.

“Spojnički jezik“, s crticom ili bez nje, tek je neuspjela vukovska epizoda u hrvatskom jezikoslovlju, kojoj su se suprotstavili pripadnici protuvukovskoga jezikoslovnoga smjera – osim Antuna Radića, istaknutiji su Dragutin Parčić, Ivan Esih, Blaž Jurišić, Petar Guberina, Kruno Krstić – postavivši moderne standardološke temelje odbacivanjem mladoslovničarstva i uvođenjem zasada praške lingvističke škole, lučenjem organskoga idioma od standardnoga jezika, funkcionalnim uvođenjem kajkavskoga i čakavskoga leksika u standardnu priču, čuvanjem starih množinskih nastavaka u književnoj priču, omogućivši tako hrvatskomu standardnomu jeziku naravni razvitak. Na njihovim temeljima nastavili su Ljudevit Jonke, Dalibor Brozović, Stjepan Babić i Radoslav Katičić, pri čem je jednu od najvažnijih uloga imao časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika – *Jezik* u kojem su objavili svoje najvažnije radove (v. Ham 2022).

Literatura

- Andrić, Nikola. 1899a. Srpska kritika o jednoj hrvatskoj čitanci. *Vienac* 45, 730–731.
- Andrić, Nikola. 1899b. Odgovor na odgovor prof. Živanovića. *Vienac* 48, 776–778.
- Andrić, Nikola. 1900. Naučna metoda karlovačkih filologa. *Vienac* 2, 29–30; 3, 44–46.
- Babukić, Vjekoslav. 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bèrnotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.
- Bosanac, Stjepan. 1897. Hrvatske narodne pjesme. *Vijenac* 43, 703–706.
- Broz, Ivan. 1886–88. *Crtice iz hrvatske književnosti* 1–2. Zagreb: Naklada Matice hrvatske.
- Daničić, Đuro. 1850. *Mala srpska gramatika*. Beč: U štampariji Jermensko-ga manastira.
- Daničić, Đuro. 1857. Razlike između jezika Srbskoga i Hrvatskog. *Glasnik Društva srbske slovesnosti* 9, 1–59.
- Daničić, Đuro. 1864. *Oblici srpskoga jezika*. Beograd: Državna štamparija.
- Daničić, Đuro. 1874. Dioba slovenskih jezika. *Vidovdan* 192–193, 2–3.
- Dujmušić, Jozo. 1933. *Repetitorij hrvatske slovnice*. Zagreb: Vlas. nakl.
- Florschütz, Josip. 1916. *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.
- Grčević, Mario. 1997a. Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice. *Jezik* 45:1, 1–28.
- Grčević, Mario. 1997b. Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju. *Jezik* 45:2, 41–58.
- Grčević, Mario. 1998–99. Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik* 46:2, 41–56; 46:3, 81–94.
- Grčević, Mario. 1999–2000. Ponovno o istočnohercegovačkoj štokavštini i kroatističkim stranputicama. *Jezik* 47:1, 18–32.
- Grčević, Mario. 2009. Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija* 53, 1–53.
- Grubišić, Vinko. 1984. Antun Radić i hrvatski jezik na prijelomu stoljeća. (p.o. iz *Hrvatskoga godišnjaka*, Društvo prijatelja Matice hrvatske). Vancouver.
- Guberina, Petar; Krstić, Kruno. 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ham, Sanda. 1995. Atributna uloga glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih u hrvatskom književnom jeziku krajem 19. st. *Riječ* 1–2, 17–26.

- Ham, Sanda. 1998. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek.
- Ham, Sanda. 2022. *Po jeziku Hrvati*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ivić, Pavle. 1966. O Vukovom rječniku iz 1818. godine. *Sabrana dela Vuka Stefanovića Karadžića* 2, *Srpski rječnik (1818)*, pogovor, 9–188. Beograd.
- Jagić, Vatroslav. 1864. Iz prošlosti Hrvatskoga jezika. *Književnik* 3, 332–358; 4, 447–485.
- Jagić, Vatroslav. 1893. Dubrovčani, jesu li Hrvati? *Archiv für Slavische Philologie* 15, 144–145.
- Jagić, Vatroslav. 1897. Hrvatske narodne pjesme. *Archiv für Slavische Philologie* 3–4, 319–320.
- Jagić, Vatroslav. 1901–02. Rječnik hrvatskoga jezika. *Kolo* 1901, 9, 548–557; 1902, 8, 521–523; 9, 581–593.
- Jedvaj, Josip. 1944. Nov rječnik hrvatskog jezika. *Vienac* 36, 1–8.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1818. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Beč.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1894–96. *Skupljeni gramatički i polemički spisi* 1–3 (ur. P. P. Đorđević). Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: JAZU.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1864. Iz naše poviesti. *Dragoljub, hrvatski kalendar za prestupnu godinu 1864*, 48–66.
- Kušar, Marcel. 1884. *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*. Dubrovnik: Nakladom knjižarnice D. Pretnera.
- Kušar, Marcel. 1889. *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Dubrovnik: Naklada piščeva.
- Kušćević, Tanja. 2014. Jezik hrvatskog protestantskog ćiriličkog Novog zavjeta (1563.) prema hrvatskoglagoljskoj tradiciji. *Filologija* 62, 115–129.
- Maretić, Tomislav. 1888. I. Broz, Crtice iz hrvatske književnosti. *Rad JAZU* 89, 225–240.
- Maretić, Tomislav. 1889a. Fonetički ili etimologički? *Vienac* 14, 219–223; 15, 236–239.
- Maretić, Tomislav. 1892a. Misli o umjetnom svjetskom jeziku. *Rad JAZU* 108, 182–208.
- Maretić, Tomislav. 1892b. Život i književni rad F. Miklošića. *Rad JAZU* 112, 41–153.
- Maretić, Tomislav. 1899a. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).

- Maretić, Tomislav. 1899b. *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomislav. 1916. Crtice o rječniku naše akademije. *Ljetopis JAZU* 31, 25–114.
- Maretić, Tomislav. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. Zagreb: JAZU.
- Maretić, Tomislav. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (drugo popravljeno izdanje). Zagreb: Naklada Jugoslaven-skog nakladnog d. d. "Obnova".
- Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica Hèrvatska*. Zagreb: Troškom spisatelje-vim.
- Miklošič, Franc. 1879. *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Beč: Wilhelm Müller.
- Novaković, Stojan. 1879. *Srpska gramatika 1. Nauka o glasovima*. Beograd: Državna štamparija.
- Radić, Antun. 1899a. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književ-noga jezika. *Obzor* 144, 146, 147, 148.
- Radić, Antun. 1899b. Hrvatski književni jezik. *Vienac* 28, 35, 36, 37, 38, 39.
- Radić, Antun. 1937. *Sabrana djela XIV, XV*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Skerlić, Jovan. 1923. *Historija nove srpske književnosti*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Stančić, Nikša. 1985. Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika u vrijeme nastanka Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja iz 1830. godine. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, 179–196.
- STIN. 1932a. *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura. Gramatička termino-logija*. Beograd: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.
- STIN. 1932b. *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura. Zoološka terminolo-gija*. Beograd: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.
- STIN. 1932c. *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura. Književna terminolo-gija*. Beograd: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.
- STIN. 1932d. *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura. Botanička terminolo-gija*. Beograd: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.
- STIN. 1932e. *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura. Higijenska termino-logija*. Beograd: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.
- Supilo, Frano. 1892. Naše stanovište naprama opozicijama. *Crvena Hrvat-ska* 43.
- Supilo, Frano. 1897a. Hofrath Jagić. *Crvena Hrvatska* 49.
- Supilo, Frano. 1897b. Jagić je progovorio! *Crvena Hrvatska* 35.
- Supilo, Frano. 1897c. Srpstvo sve i svuda. *Crvena Hrvatska* 16.

- Supilo, Frano. 1897d. Vuk Stefanović Karadžić. *Crvena Hrvatska* 41.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb.
- Turk, Marija. 1998. Veberova književnojezična koncepcija. *Riječki filološki dani* 2, 9–16.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: C. k. naklada školskih knjigah.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1871. *Slovnica Hèrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: Troškom pisateljevim.
- Volarić, Fran. 1852. *Ilirska slovnica za početne učionice*. Trst: Vladateljna tiskarnica.
- Živanović, Jovan. 1899a. Odgovor na odgovor. *Brankovo kolo* 3, 1052–1054.
- Živanović, Jovan. 1899b. Sloga među Hrvatima i Srbima. *Srbobran* 135.
- Živanović, Jovan. 1900. Podmetanja i izvrtanja dra Nikole Andrića. *Srbobran*, 16–17.

Restandardization of the Croatian language by Karadžić's followers in relation to Croatian literary and linguistic heritage and Croatian dialects

Abstract

The approach of the followers of Karadžić to the standard Croatian language is clearly analyzed in key points over a period of two centuries, from the first generation of Karadžić's followers of the Illyrian period to the second half of the 20th century, and is monitored at two levels – linguistic and sociolinguistic. The studied interventions at the linguistic and orthographic level at the turn of the 19th and 20th centuries are interpreted as a re-standardization of the Croatian language and orthography. The instruments of language policies through which the interventions were implemented are investigated.

The approach of Karadžić's followers had a negative impact on the formation of an independent standard Croatian language and orthography in many ways. It slowed down the process of autonomous development of the Croatian language, diverted its natural developmental course and impoverished its expressive possibilities on the levels of morphology, word formation, vocabulary and orthography, while simultaneously creating a gap between the promoted canonical Neo-Štokavian standard basis and the Croatian norm in use, in the formation of which all three Croatian literary dialects actively contributed.

Karadžić's followers stood in opposition to the Zagreb philological school and the standardization principles it promoted, which in the 1860s had consolidated in the Croatian cultural milieu all over the country, building a modern Croatian standard language with elastically stable grammatical and orthographic norms based on centuries-old Croatian linguistic and orthographic heritage. Its main features, according to Ham (1998), were the Štokavian Jekavian dialectal stylization with the monosyllabic diphthong /jɛ/ in place of the old 'jat' in long syllables, which was recorded as the digraph *ie*, and with the phonemic sequence /je/ in short syllables, then in the morphology of nouns with the older distinctive case endings of the plural noun and adjective-pronominal declension, the distinction between the dative ending (*-omu/-emu*) and the locative ending (*-om/-em*) in the singular adjective-pronominal declension, the post-vocalic form 'ju' of the pronoun 'ona' in the accusative sg., the use of the preposition *prema/prama* with the dative, the declension of the verbal participles in *-ći* and *-vši*, and in the script a moderate morphophonological orthography, which, in accordance with the linguistic terminology of the time, is called etymological or 'root-based'.

Die Restandardisierung der kroatischen Sprache durch die Schule der kroatischen 'Vukovci' im Kontext des kroatischen literarischen und sprachwissenschaftlichen Erbes sowie der kroatischen Dialekte

Zusammenfassung

Der Ansatz der 'Vukovci', d.h. der Anhänger von Vuk Stefanović Karadžić, zur standardkroatischen Sprache wird übersichtlich in seinen zentralen Etappen über zwei Jahrhunderte hinweg dargestellt – von der ersten vukovschen Generation, die zur Zeit des Illyrismus heranwuchs, bis zur zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts – und zwar auf zwei Ebenen: der linguistischen und der soziolinguistischen. Die Eingriffe auf sprachlicher und orthographischer Ebene an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert werden als Restandardisierung der kroatischen Sprache und Orthographie interpretiert. Es wurden die Instrumente der Sprachpolitik untersucht, mit deren Hilfe diese Eingriffe durchgeführt wurden.

Auf die Herausbildung einer eigenständigen standardkroatischen Sprache und Orthographie hatte die vukovsche Richtung einen mehrfach negativen Einfluss. Sie verlangsamte den Prozess des autonomen Aufbaus der kroatischen Sprache, lenkte ihren natürlichen Entwicklungsgang um und verarmte ihre Ausdrucksmöglichkeiten in morphologischer, wortbildender, lexikalischer und orthographischer Hinsicht, während sie zugleich eine Kluft zwischen der propagierten kanonischen neuštokawischen Standardgrundlage und der kroatischen Gebrauchsnorm schuf, an deren Gestaltung alle drei kroatischen Literaturdialekte aktiv mitgewirkt hatten.

Die 'Vukovci' standen in Opposition zur Zagreber philologischen Schule und den von ihr propagierten Standardisierungsprinzipien, die in den 1860er-Jahren in der kroatischen Kultursphäre im Raum des Dreieinigen Königreichs (Kroatien, Slawonien, Dalmatien) gefestigt worden waren. Diese Schule hatte eine moderne kroatische Standardsprache mit einer elastisch stabilen grammatischen und orthographischen Norm aufgebaut, die auf dem jahrhundertelangen kroatischen Sprach- und Orthographieerbe beruhte. Ihre Hauptmerkmale waren laut Ham (1998) eine štokavische ijekavische Dialektbasis mit dem einsilbigen Diphthong /jɛ/ an der Stelle des alten Jat in langen Silben, der mit dem Digraphen *ie* wiedergegeben wurde, sowie in kurzen Silben die phonemische Folge /je/; in der Morphologie der Nominalwörter ältere differenzierte Kasusendungen der pluralischen Substantiv- und Adjektiv-Pronominaldeklinations; die Unterscheidung der Dativendung (-*omu/-emu*) und der Lokativendung (-*om/-em*) in der Singularform der Adjektiv-Pronominaldeklinations; die enklitische Form *ju* des Pronomens *ona* im Akkusativ Singular; der Gebrauch der Präposition *prema/prama* mit dem Dativ; in der verbalen

Morphologie die Deklination des Partizips; sowie in der Schrift eine gemäßigt morphonologische Orthographie, die in der damaligen Fachterminologie als etymologisch oder wurzelbezogen bezeichnet wurde.

Ključne riječi: restandardizacija, Zagrebačka filološka škola, hrvatski vukovci, jezična politika, standardna novoštokavština, hrvatska narječja, pisanje odraza jata, razlikovni i nerazlikovni padežni nastavci, morfofonološki i fonetski pravopis

Keywords: re-standardization of the Croatian language, Zagreb school of philology, the school of Karadžić's followers (vukovci), language policies, Neo-Štokavian standard, Croatian dialects, writing of the reflexes of 'jat', distinctive and indistinctive case endings, morphophonological and phonetic orthography

Schlüsselwörter: standardkroatische Sprache, Zagreber philologische Schule, Vukovci, Restandardisierung, Sprachpolitik